

УДК 392.72(477)

*Поплавська Аліна Вячеславівна,
кандидат культурології,
Київський національний
університет культури і мистецтв,
Київ, Україна
alinakv91@gmail.com*

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНІ

Мета роботи. У статті розглядається суть поняття гостинності. Визначено основні історичні засади її формування на території Київської Русі. Окреслено вплив християнської традиції на формування української гостинності. **Методи дослідження.** Застосовано аналітичний, системний, історичний, логічний, культурологічний методи наукового дослідження. **Наукова новизна** полягає в систематизованому дослідженні історичних засад гостинності як соціокультурного феномену в Україні. **Висновки.** Гостинність як соціокультурний феномен є специфічною моделлю моральної поведінки членів певної етнічної спільноти на основі системи діючих у ній звичаїв і ритуалів, норм моралі й права. Кожен етнос, віками реалізуючи власні традиції у звичаєвій, обрядовій і повсякденній сферах, створює систему переваг, котрі вкорінюються в побут, обумовлюючи певні стандарти утилітарної поведінки. Етнонаціональні особливості гостинності та її функціонування зумовлені неоднаковим рівнем

розвитку соціальної культури в різних регіонах світу та впливом місцевих звичаїв, обрядів, смаків та уподобань.

Ключові слова: гостинність, морально-релігійна свідомість українців, гість.

Поплавская Алина Вячеславовна, кандидат культурологии, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина,

Исторические принципы формирования гостеприимства в Украине

Цель работы. В статье рассматривается суть понятия гостеприимства. Определены основные исторические принципы его формирования на территории Киевской Руси. Очерчено влияние христианской традиции на формирование украинского гостеприимства.

Методы исследования. Применен аналитический, системный, исторический, логический, культурологический методы научного исследования.

Научная новизна заключается в систематизированном исследовании исторических принципов гостеприимства как социокультурного феномена в Украине. **Выводы.** Гостеприимство как социокультурный феномен является специфической моделью морального поведения членов определенного этнического сообщества на основе системы действующих в ней обычаев и ритуалов, норм морали и права. Каждый этнос, веками использует собственные традиции в обычной, обрядовой и повседневной сферах, создает систему преимуществ, которые внедряются в быт, обуславливая определенные стандарты утилитарного поведения. Этнонацио-

нальные особенности гостеприимства и его функционирования предопределены неоднородным уровнем развития социальной культуры в разных регионах мира и влиянием местных обычаев, обрядов и вкусов.

Ключевые слова: гостеприимство, морально-религиозное сознание украинцев, гость.

Poplavska Alina, Candidate in Culture Studies, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Historical principles of hospitality development in Ukraine

The aim of the work. The article examines the essence of the hospitality concept. It determines the main historical principles of its development in the territory of Kyivan Rus, outlining the influence of the Christian tradition on the Ukrainian hospitality formation. **The methodology of research.** To conduct the study such methods as analytical; systemic; historical; logical; culturological were applied. **The scientific novelty** is a systematic study of the hospitality's historical principles development as a socio-cultural phenomenon in Ukraine. **Conclusions.** Hospitality as a sociocultural phenomenon is a specific moral behavior model of a certain ethnic community members based on the system of its customs and rituals, morality norms and law. For many centuries adhering to its own traditions in the ordinary, ritual and everyday spheres of activity, every ethnos creates a system of advantages that penetrate into an everyday life, stipulating certain standards of the utilitarian behavior. Ethnic and national features of hospitality and its functioning are predetermined by a heterogeneous level of the the social

culture development in different regions of the world and by the influence of local customs, rituals and tastes.

Key words: hospitality, moral and religious consciousness of the Ukrainians, a guest.

Вступ. В умовах сучасного стрімкого розвитку цивілізації та активне входження України в європейський економічний простір надзвичайної ваги набуває поняття гостинності. Актуальною є потреба гостинності, яка стає пріоритетним напрямом задоволення соціально-економічних потреб не лише в процесі споживання певних товарів та наданні послуг, але й привітності, доброзичливості, що мають супроводжувати всі сфери життя. Гостинність залежить від морально-етичних норм людини, яка повинна виховуватися певним чином, одержати освіту та мати певний рівень культури. Гостинність повинна мати матеріально-технічну, фінансову та організаційну базу, що забезпечить її ефективне функціонування. Нагальною є потреба дослідження цього поняття в історичному аспекті з окресленням сучасних напрямів її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню історичних практик гостинності як продукту розвитку соціальної культури суспільства присвячені наукові розвідки із загальних проблем теорії й історії культури (Є. Анічкова, О. Афанасьєва, С. Безклубенка, А. Боннар, В. Васильєвського, А. ван Геннепа, А. Гуревича, А. Гусейнова, П. Дінцельбахера, М. Еліаде, І. Забеліна, Д. Зеленіна, Ж. Камбона, І. Канта, Е. Кассирера, М. Косвена, М. Костомарова, К. Куле, К. Леві-Стросса, А. Оппенхейма, В. Пазенка,

М. Поповича, Е. Фролова та ін.), зокрема проблеми питань історії, становлення та розвитку гостинності в Україні досліджували Г. Андрущенко, Л. Артюх, М. Будько, Г. Вишневська, Г. Гарбар, В. Русавська та ін.

Для українців здавна традиції гостинності являли собою обов'язковий компонент, сенс життя та культури повсякденності, частку світогляду та вірувань. Притаманні цьому народу риси гостинного сприйняття світу втілювалися у морально-релігійній свідомості та вчинках, спрямованих на та повагою приймати і частувати гостей; готовність, бажання приймати і пригощати гостей; сама церемонія гостинного приймання кого-небудь. Імператор Маврикій (VI ст.) писав: «Слов'яни сердечні до чужинців, гостять їх у себе і дружньо проводять їх з місця на місце, куди їм треба. А коли через недбальство господаря стане гостеві яка кривда, то проти такого господаря озброюється його сусід, бо кривда для чужинця, то безчестя для всіх» [5, с. 348–349]. Ібн-Русте (X ст.) зазначав, що русини шанують чужинців і ласкаво з ними поводяться, а коли гості підпадають під їхню опіку, боронять їх від усякої пригоди.

У дисертаційному дослідженні З. Сапелкіної «Паломництво як соціокультурне явище: становлення і розвиток в Україні (середина XX – початок XXI ст.)» зазначається, що православна церква протягом століть виробила виважену й ретельно обґрунтовану мережу сервісного обслуговування прочан: наявність нічліжних будинків (прототипів готелів) для мандрівників, пунктів їх харчування і навіть супроводжуючих, які надають необхідні послуги паломникам [8, с. 12].

Культурологом В. Русавською досліджується функціональна природа гостинності, з'ясовуються її особливості як компонента української побутової культури в етноісторичній ретроспективі. Дослідниця зазначає, що обряди гостинності, підпорядковуючись настановам християнського віросповідання і наповнюючись новим символічним змістом, зберігали традиційну природу та глибинний зв'язок з минулим [6, с. 8]. Історичними протоформами гостинності правомірно вважалися ритуальні жертвопринесення й поминальні обряди, призначені встановити безпечні для людини контакти з істотами потойбічного світу. Причому покійні родичі сприймалися як захисники родини в її земному житті. Відтак сама гостинність набувала міфологічного характеру [7].

Мета статті – визначити основні історичні засади формування гостинності на території Київської Русі; окреслити вплив християнської традиції на формування української гостинності.

Виклад основного матеріалу. Семантичне навантаження слова «гість» має такі значення: 1) той, хто приходить, приїздить відвідати кого-небудь удома, особи, запрошені на весілля, вечірку тощо; 2) у давнину – чужоземний купець (звідки й стара назва *гость* від лат. *hostis*, а також назва битих доріг, якими їздили купці, – гостинець); будинки, де зупинялися купці, здавна зветься *гостиницями*, а кімната, де їх приймали *гостинною*; у старій Україні – будь-який купець з іншого міста, що здійснював торгівлю за кордоном та іншими містами України [4, с. 151–152]

Любов до Бога віруючої людини невід'ємно пов'язана з любов'ю до ближнього, якого людина має любити «як самого себе» [1, с. 1090].

Інтерпретація поняття «ближній» зазнала історичної еволюції з визначення статусу старозавітного учасника союзу з Богом до положення товариша та співмешканця на Землі. Новозавітне вчення орієнтує на примирення між ближніми, безкорисливу підтримку кожного, хто потребує допомоги, та свідомі благодійні вчинки [1, с. 893]. Невід'ємною складовою останніх є прояви діяльної гостинності – традиції з любов'ю й шаную ставитися до гостей та пригощати їх. Зазначене повною мірою стосується шанобливо-сакралізованого ставлення до гостя. В оцінці французького філософа, релігійного феноменологічного представника напряму в екзистенціалізмі П. Рікера, глибинний смисл гостинності людини концентрується у формулі – любити іншого, як самого себе.

На думку сучасних вітчизняних дослідників, особливості міфологічного світогляду русичів як перед, так і після прийняття християнського віросповідання на Русі формувалися під впливом землеробського способу життя, ставлення українського землероба до землі як до матінки-годувальниці і до хліборобства як до духовного змісту його життя. Сакральної сили у давніх прародичів набули лани, рілля, зерно та спечені з нього хліб та інші вироби. Запозичені ще з язичництва, харчові продукти, отримані від святої матері-землі, і в православному обрядовому дійстві зберігають важливий ритуальний смисл, особливо в гостинності.

Господарі, насамперед, прагнули смачно нагодувати гостя. Йому пропонували багатий стіл, обов'язково хліб з сіллю. Вважали, що гість, який за пригощанням з'їсть хліб з сіллю, отримає благословіння Господнє, тому ніколи не наважиться образити частувальника.

Запровадження християнства на Русі надало нових форм взаємовідносинам людей усередині християнської держави, а також з оточуючим світом. Із цієї важливої події почалася нова гостинна історія Русі, нова модель поведінки у стосунках з іншими людьми, націями, країнами. Перехід до християнської форми поведінки мав вагомий історичний значення і став відчутним у всіх сферах життєдіяльності давньоруського суспільства.

Після впровадження на Русі християнства почали охоче приїжджати архітектори, майстри фрески та мозаїки з різних регіонів Візантійської імперії. До Київського князівства з Візантії привозили ікони та рукописи. З сусідами князь київський князь Володимир підтримував мир та згоду. В Київській державі процвітала торгівля, в ній залишалися облаштовувати своє життя грецькі купці та ремісники.

Релігійна гостинність є глибоко філософською, оскільки, впорядковуючи духовний взаємозв'язок з Божественним, вона наповнює життя людини оптимістичним змістом і потужним історичним механізмом її соціалізації. У ній поєдналися ритуальні дії, словесні формули й магичні елементи далеких історичних епох з притаманними їм соціальними, морально-етичними, правовими й релігійними нормами й уявленнями.

Винятково важливим для формування культури гостинності після християнізації Русі з ініціативи київського князя Володимира Святославовича стала зорієнтованість на принцип агапе (agape). Священне писання пояснює це поняття як безкорисливу, самовіддану, жертвовну любов – милосердя. Цей вид любові, за Священним писанням, йде від Бога та направлений на Бога (любов – благоговіння), приєднуючи до неї любов до ближнього, братську любов (любов-турботу) та любов до ворогів (прощати їх, молитися за них) [1, с. 182].

Центральне місце у комплексі християнських чеснот посідає віра – безумовна впевненість у чомусь й утілення ідеї спасіння й спокутування, споріднена з нею найвища міра довір'я до ближнього, духовна сила людини. Звідси й традиційне прагнення українця жити «по совісті», шукати у ній внутрішню опору і надію [2]. Важливий вплив на становлення традицій української гостинності після прийняття християнства на Русі незаперечно справило положення про органічну єдність віри й реального здійснення добрих справ.

Релігійність обумовлювала сакральність статусу гостя, детермінуючи стереотипи його поведінки. Сакральний статус гостя ґрунтувався на теофанії, тобто світоглядному уявленні про мандрування Бога по землі у людській подобі. Кожна людина, знайома або незнайома, яка раптом завітала до хати, могла виявитися Божим посланцем або навіть самим Богом, який набув людського вигляду [6, с. 11].

У міфологічних уявленнях українського народу хаті відводилося надзвичайно важливе місце. Її сприймали як створений людиною

світ, який відповідає її уявленням. Селянська хата, втілюючи життєвий простір й світоглядний космос українця, поєднувала земне, підземне й небесне начала, уособлюючись трьома сферами буття: небесним (духовним), земним (реальним) і підземним (ірреальним) світами. Дім відтворював картину світу, де чотири стіни дому звернені до чотирьох сторін світу, а тривимірна символіка фундаменту, зрубу та даху відповідала трьом рівням Всесвіту: підземному світові – землі – небу, пов'язаному з Божественними силами. Звідси прикрашання даху хати хрестом, різними Божими створіннями, сакральними фігурами, які просять Небеса послати блага для дому та його домочадців.

У традиційному й сучасному бутті східнослов'янських народів винятково важливе місце посідає «хліб-сіль» як символ гостинності, привітності, дружби, прихильності та благоповажання. Загальновідомий факт, що хліб також сприймався не просто як «харчовий продукт», але і як образ божественного Сонця, Хорса, Ярили, як «доля» і «щастя», як оберіг окремо від солі й разом із нею. Подібна багатозначність хліба й солі саме й забезпечує їх задіяність і значимість у гостьовому ритуалі.

З-поміж інших продуктів споживання символічного значення надавали традиційним борщу та стравам зі свинини, вареникам, меду. До культових й навколокультових предметів гостинності відносяться крашанка і писанка, рушник, сорочка-вишиванка, ікони тощо. Зокрема, до новозбудованої хати родина входила з іконою, обрамленою вишитим рушником, та хлібом-сіллю. Зазначене вносило у життя в цій оселі добро і щастя.

Відповідні зміни сталися і в ідеологічній основі житла – в ній поступово поєдналися обидві релігії: язичницька (символом якої залишилася піч) й християнська (її духовним символом ставав стіл). Стіл у сучасному його розумінні з'явився в Україні з часів прийняття нею християнства. Його поява пояснюється необхідністю знайти в язичницькій українській хаті місце для божниці. Відтоді кардинально змінилося планування хатнього інтер'єру: піч поставили зліва від входу хати, стіл на покуті орієнтували на південь.

Уподібнення столу церковному престолу істотною мірою змінило релігійно-побутову українську символіку: хату вже прирівнювали до Божого храму, стіл з божницею – до олтаря, главу родини – до священика, вживання їжі – до жертвності Богові. У зазначених умовах стародавні звичаї, які раніше не пов'язувалися з християнством, набули тепер релігійного забарвлення. Зокрема, навколо столу під час весілля стали водити молодих, носити новонароджених та ін. З відправленням основних обрядодій довкола столу почесним місцем у хаті стала покуть, яка визначала увесь хатній порядок, усі сімейні взаємини. У звичайній ситуації почесне місце на покуті посідав голова родини, під час же прийому гостей це місце пропонувалося почесному гостю, на весіллі – молодому з молодістю, коли святкували народження дитини, його займала баба-повитуха, святкування хрестин висувало на почесне місце кума.

Тривкість християнізованої родинно-побутової обрядовості в Україні зумовлювалася усталеністю сімейного ладу та атомарністю родини з чіткою статусною субординацією дідів, батьків і дітей та сакральністю батьківського авторитету (*family values*). Батькове

слово сприймалося як закон, підпорядковуваний лише звичаєві громади.

Вироблені віками на ґрунті переваг стереотипи набули не лише етнічного, а й іншого – етноконфесійного – характеру.

Почесна сторона світу, почесне місце тощо, як правило, являлися символами шани, поваги і, отже, статусу почесних осіб або святинь. Східні слов'яни здавна вважали священною стороною світу схід. Схід разом із сонцем, теплом, а, отже, й життям асоціювався з надіями на кращу долю людини. Схід позначався синім кольором і пов'язувався з мудрістю магії, тишею, спокоєм. При різноманітних заговорах, заклинаннях та молитвах обличчям неодмінно зверталися на схід; запрошуючи гостей на своє весілля, молода йшла по ходу сонця; прадавні слов'яни будували оселю дверима на сакральний схід. Споглядання першого променя сонця було символом отримання Божого благословіння.

Прийняття Київською Руссю християнської релігії спричинило переміщення почесної сторони світу в напрямку Візантії – на південь. Була запозичена і візантійська символіка: ознакою киеворуської державності став червоний колір візантійських імператорів. Південна сторона світу стала асоціюватися з червоним кольором. Проте, за давньою традицією українські християни у своїх молитвах продовжували звертатися на схід і будувати церкви олтарем теж на схід, пов'язуючи останній з міфологічними уявленнями їхніх предків глибоко укорінений образ сонця, яке сходить. Це сакральне світило ототожнювалося з поняттям верху, що завжди пов'язувалося з «божественною», «головною», «почесною» стороною.

Уявленнями про божественність верху сакралізовувалось й земне життя родини. Зокрема, статус шанованої або почесної людини підкреслювали або стороною світу, або просторове підвищення. У дохристиянський період історії гість обіймав найпочесніше місце – коло вогнища, яке знаходилося з протилежного від дверей боку. Він сидів, зазвичай, на підвищенні, що вважалося привілеєм божества. Тим незвичнішою була така ситуація, оскільки відомо, що майже до Х ст. у родині трапезували на долівці, поклавши їжу на маленьку дощечку.

Господар, за багатовіковою традицією, приймав гостя стоячи, садовлячи його за стіл на покуті. У відповідності з вимогами родинного етикету, молодші за віком сідали за святковий стіл пізніше, проте вставали раніше. Починати застільне вітання давалося право старшим не лише за віком, а й за соціальним становищем. Гість, увійшовши до хати, спочатку вітав чоловіка, а після – його дружину, підкресливши таким чином домінування глави сім'ї. Так само віталися і при наявності у хаті гостей, незважаючи на вже усталене шанобливе ставлення до них в українському середовищі.

Очікувати на гостей й приймати їх означає не лише витратити на це час та гроші, але й брати участь у відповідальному ритуалі, який розгортається у символічному просторі й часі. Як відомо, зустріч гостей пов'язана, насамперед, зі святковою підготовкою приміщення. Одним із сакральних осередків буття людини є її власна оселя, житло, яке перед прийомом гостей впорядковують: очищують, прибирають, роблять святковим. Отже, простір гостинності як місце зустрічі та пригощання гостя стає символічно-сакральним місцем, де приймають

людину в особливому контексті, у контексті свята, яке збирає людей разом не лише як об'єкт, а як символ духу соборної причетності, і першим символічним кроком до визнання гостя своїм є дозвіл зайти до оселі.

Традиційним ритуалом гостинності передбачається упорядкування гостя таким чином, щоб примусити його повністю дотримуватися потрібного сценарію, залучаючи його до тимчасової прихильності, дружелюбності, симпатії до хазяїна дому та усієї його рідні. Тим не менш, незважаючи на подібні спроби господарів дому, гість не трансформується у просторі гостинності у «цілковито свого». Сценарій прийому, запропонований господарями дому, виконується гостем лише тимчасово, без очікуваної асиміляції. Лише на час гостювання він може «присвоюватися» господарями, поступово освоюючись, стаючи «своїм серед чужих». Ця метаморфоза обмежена не лише у часі, а і у просторі, коли закінчується прийом гостя, і господарі, проведивши гостя, повертаються у точку часопросторового відліку [5, с. 307].

Наукова новизна полягає у систематизованому дослідженні історичних засад гостинності як соціокультурного феномену в Україні.

Висновки. Отже, запровадження християнства на Русі виявило нові форми взаємин людей усередині власної держави, а також з оточуючим світом. По суті з цієї важливої події почалася нова гостинна історія Русі, нова модель поведінки у взаємовідносинах з іншими людьми, націями, країнами. Перехід до християнської моделі поведінки мав вагомий історичний значення і став відчутним у всіх сферах життєдіяльності давньоруського суспільства.

Гостинність як соціокультурний феномен є обов'язковим компонентом способу життя та побутової культури українців, частиною їх світогляду і вірувань. Її характерними рисами є морально-релігійна спрямованість, надана свого часу православ'ям, а також міфологізація гостя як посланця Бога, тобто надання йому сакрального статусу. Відтак сприйняття гостя сучасними українцями втратило міфологічну основу і набуло ознак християнських світоглядних переконань. Українська гостинність ґрунтувалася на високому ступені довіри не лише в колі родини, а й поза нею. Це зумовлено сформованим в українців поглядом на сім'ю та рід як на святиню.

Список використаних джерел

1. Біблія, або Книги святого письма Старого й Нового Заповіту / [Пер. з давньоєвр. й грецьк. І. Огієнка]. – Київ : Укр. Біблійне т-во, 2003. – 1163 с.

2. Блажеєвська Ю. М. Релігійність як риса українського національного характеру : до питання про формування національної свідомості / Ю. М. Блажеєвська // Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія Соціальні комунікації. – Харків, 2012. – Вип. 4. – № 1027. – Режим доступу : http://www.philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_1027/content/blazheyevska.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення 3 серпня 2017.

3. Будько М. На перетині «світів»: феномен гостинності у філософському вимірі віртуальності / М. Будько // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія. Філософія. – 2012. – Вип. 10. – С. 302–309.

4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Ларіон (Огієнко І.; митрополит). Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія / Митрополит Ларіон (І. Огієнко). – Київ: Обереги, 1992. – 424 с.
6. Русавська В. А. Гостинність в українській побутовій культурі XIX ст. -: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / В. А. Русавська; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ, 2007. – 19 с.
7. Русавська В. А. Гостинність у контексті соціально-культурних трансформацій XIX ст. / В. А. Русавська // *Культура України*. – 2014. – Вип. 45. – С. 98–107.
8. Сапелкіна З. П. Паломництво як соціокультурне явище: становлення і розвиток в Україні (середина XIX –початок XXI ст.) : автореф. на здобуття наук. ступ. канд. істор. наук : спец. : 17.00.01 «Теорія та історія культури» / З. П Сапелкіна ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ, 2006. – 20 с.

References

1. *The Bible, or the Book of the Holy Writ of the Old and New Testaments* (2003). Translated from Hebrew and Greek by I. Ogienko. Kyiv : Ukrainske Bibliine tovarystvovo.
2. Blazheievska, Yu.M. (2012). Religiosity as a feature of the Ukrainian national character: the question of the formation of national consciousness. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia Sotsialni komunikatsii [Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series of Social Communications]*, issue 4, no.1027

3. Budko, M. (2012). At the intersection of “worlds”: the phenomenon of hospitality in the philosophical dimension of virtuality. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii. Filosofiia* [Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”. Series. Philosophy], issue 10, pp. 302–309.

4. Zhaivoronok, V.V. (2006). *Signs of the Ukrainian ethno-culture: a dictionary-directory*. Kyiv: Dovira.

5. Ilarion (Ohienko I.; mytropolyt), (1992). *Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people: a historical and religious monograph*. Kyiv: Oberehy.

6. Rusavska, V.A. (2007). *Hospitality in the Ukrainian household culture of the XIX century*. D.Ed. Kiev National University of Culture and Arts.

7. Rusavska, V.A. (2014). Hospitality in the context of socio-cultural transformations of the nineteenth century. *Kultura Ukrainy* [Culture of Ukraine], issue, 45, pp. 98–107.

8. Rusavska, V.A. (2014). Hospitality in the context of socio-cultural transformations of the nineteenth century. *Kultura Ukrainy* [Culture of Ukraine], issue, 45, pp. 98–107.

9. Sapielkina, Z.P. (2006). *Pilgrimage as a socio-cultural phenomenon: the formation and development in Ukraine (the middle of the XIXth - the beginning of the XXI century)*. D.Ed. Kiev National University of Culture and Arts.